

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.56

ГРИЦАЄНКО Р.Л.

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРИСЯЖНИХ

Незалежність присяжних, як і незалежність суддів, є основоположним принципом здійснення правосуддя, а також гарантією дотримання важливого права людини – права на справедливий та неупереджений суд. У статті аналізуються правові гарантії забезпечення незалежності присяжних за чинним законодавством України, а також перспективи удосконалення правового статусу присяжних, з урахуванням актуальних законопроектів ьз цього питання.

Ключові слова: незалежність, неупередженість, присяжні, судді, правосуддя, судочинство, гарантії.

Независимость присяжных, как и независимость судей, является основополагающим принципом осуществления правосудия, а также гарантией соблюдения важного права человека – права на справедливый и беспристрастный суд. В статье анализируются правовые гарантии обеспечения независимости присяжных по действующему законодательству Украины, а также перспективы усовершенствования правового статуса присяжных, с учетом актуальных законопроектов по данному вопросу.

Ключевые слова: независимость, беспристрастность, присяжные, судьи, правосудие, судопроизводство, гарантии.

Independence of jurors as well as independence of judges is a fundamental principle of justice, as well as a guarantee of observance of an important human right – the right to a fair and impartial tribunal. The article analyzes the legal guarantees of ensuring the independence of the jurors according to the current legislation of Ukraine, as well as prospects for improving the legal status of jurors, taking into account relevant bills on this issue.

Key words: independence, impartiality, jurors, judges, justice, legal proceedings, guarantees.

Вступ. Незалежність судової влади є головною умовою забезпечення верховенства права та основоположною гарантією справедливого судового розгляду [1]. Рішенням Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 у справі про незалежність суддів було зазначено, що незалежність суддів є невід’ємною складовою частиною їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності суддів. Незалежність суддів полягає, передусім, в їхній самостійності, непов’язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею.

З огляду на те, що присяжні здійснюють правосуддя в складі суду, як то визначено в кримінально-процесуальному законодавстві України, їх незалежність є ключовим принципом їх правового статусу. При цьому ми виокремлюємо внутрішню та зовнішню незалежність. Під зовнішньою маємо на увазі відсутність впливу ззовні на присяжного, будь-то стороною процесу, тиском ЗМІ, третіх осіб тощо. Однак у рамках статті ми воліємо зосередитися на так званій внутрішньо-судовій незалежності, тобто незалежності присяжного від професійних суддів, які у складі однієї колегії здійснюють судочинство, вирішуючи разом і питання вини (невинуватості), так і міри покарання.

Питанню незалежності присяжних, а також гарантій їх незалежності та неупередженості приділяє увагу низка вітчизняних науковців (зокрема І. Гловюк, Т. Нешик, А. Солодков) в контексті дослідження питань функціонування суду присяжних, особливостей кримінального судового провадження за участю присяжних.

Постановка завдання. Розвиваючи думки дослідників цієї проблематики, вважаємо за необхідне розглянути це питання, враховуючи законопроекти, які були нещодавно внесені до Верховної Ради України, стосовно удосконалення моделі суду присяжних в Україні.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 48 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» незалежність судді полягає у відсутності будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання у діяльність судді, а відповідно, й присяжного. Тому втручання у діяльність судді та присяжного щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом, перш за все, кримінальним. Так, ст.ст. 376–379 Кримінального кодексу України передбачають кримінальну відповідальність за різні прояви втручання, тиску, незаконного впливу на суддю та присяжного, серед яких: втручання в діяльність судових органів; погроза або насильство щодо судді чи присяжного; умисне знищення або пошкодження майна судді, присяжного; посягання на життя судді чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя. Окремо варто згадати ст. 185-3 КУпАП: адміністративна відповідальність за прояв неповаги до суду. Також ст. 389 Кримінального процесуального кодексу забороняє прокурору, обвинуваченому, потерпілому та іншим учасникам кримінального провадження протягом усього судового розгляду спілкуватися з присяжними інакше, ніж у порядку, передбаченому цим Кодексом. Тобто «спілкування учасників судового розгляду відбувається виключно в судовому засіданні шляхом постановлення запитань і відповідей на них» [2, с. 181].

Чинне законодавство України, а саме ч. 3 ст. 68 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», передбачає, що на присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов'язків із здійснення правосуддя. Як зазначає один із дослідників цього питання, посилення законодавства на гарантії забезпечення незалежності присяжного є декларативними, а колізія чинного законодавства щодо поширення на присяжних гарантій недоторканості суддів та одночасного встановлення особливого порядку притягнення суддів до кримінальної відповідальності породжує можливість настання негативних наслідків, наприклад, у разі зловживання присяжним гарантіями своєї недоторканості та вчинення злочину під час видалення складу суду до нарадчої кімнати [3, с. 377].

У теорії виділяють інституційну та функціональну незалежність суддів. Перша полягає в тому, що судді не мають підкорятися ні законодавчій, ні виконавчій владі і мають бути неупередженими, а визнаний Україною принцип верховенства права забороняє «приймати законодавчі акти, що анулюють з ефектом зворотної сили рішення суду»; друга – у підкоренні суддів при здійсненні правосуддя тільки Конституції [4]. Відповідно до ч. 5 ст. 48 Закону «Про судоустрій та статус суддів» незалежність судді забезпечується: 1) особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; 2) недоторканністю та імунітетом судді; 3) незмінюваністю судді; 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; 5) заборобою втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді; 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності суддів, установленим законом; 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; 9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування; 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; 11) правом судді на відставку. Це положення закону не можна застосувати до присяжних, які є представниками народу, та здійснюються правосуддя тимчасово, в окремих передбачених законом випадках, надавши попередньо згоду набути спеціальний правовий статус присяжного.

Однак задля забезпечення одного з основних прав людини – права на справедливий суд – присяжні також мають здійснювати правосуддя в незалежному статусі, керуючись своїм внутрішнім переконанням, законом та верховенством права (справедливістю).

Однак в юридичній науковій літературі зустрічаємо занепокоєння науковців, що в чинному законодавстві «майже відсутні гарантії захисту присяжних від незаконного впливу на них» [5, с. 252; 6, с. 211]. Окрім можливого зовнішнього посягання на незалежність присяжного, з огляду на розгляд справи і прийняття судового рішення спільною колегією професійних суддів та присяжних, існує ризик тиску, незаконного впливу суддів на останніх.

А.А. Солодков, аналізуючи питання впливу професійного судді на думку присяжних, зазначає, що про «вплив може бути як правомірним (допомога присяжному як неспеціалісту усвідомити зміст норм закону, роз'яснення правил та принципів застосування норм права, прийняття єдино вірного та справедливого рішення), так і неправомірним, тобто зловживання правом» [7, с. 164]. Досліджуючи проблематику незалежності непрофесійних суддів (так званого народного елемента в складі суду), О.Г. Яновська слушно зауважує: «<...> народні засідателі, працюючи поряд із професійним суддею, майже завжди підпадають під його вплив, не маючи можливості та не володіючи необхідними знаннями для протиставлення позиції судді свого власного погляду на розглядувану кримінальну справу» [8, с. 29].

На нашу думку, основна причина цієї проблеми закладена в Кримінальному процесуальному кодексі, який поклав на присяжних вирішення спільно з суддями ряду юридично значущих питань, на які без сторонньої (професійної) допомоги (роз'ясненням, тлумаченням) присяжні не в змозі дати відповідь самостійно. С. Оверчук зазначає: «Незалежність присяжних нівельована статтею 391 нового КПК, яка визначила порядок наради і голосування в суді присяжних, встановивши фактично підконтрольність присяжних головуючому судді» [9].

Крім того, чинним кримінально-процесуальним законодавством передбачена відкрита форма голосування в нарадчій кімнаті, що, на нашу думку, має теж певний психологічний вплив на присяжних, які споглядають на думку інших. У зв'язку з чим у науковій літературі підіймається проблема ризику перетворення суду присяжних на суто формальний інститут без реальних важелів впливу на прийняття рішень [10, с. 45].

Аналізуючи положення ст. 383 та ст. 391 Кримінального процесуального кодексу, Ю.В. Лисюк доходить висновку, що їх зміст дає чітко зрозуміти, що «професійний суддя має повне право впливати на думку та рішення присяжних» [11, с. 203]. З огляду на це, передбачена чинним законодавством України спільна колегія професійних суддів та присяжних піддається критиці та робиться висновок про доцільність запровадження суду присяжних у його класичній моделі, коли присяжні виносять лише вердикт про винність чи невинуватість особи, а професійні вирішують питання міри покарання. Так, А.А. Солодков зазначає: «Винесення вердикту судом присяжних у відсутності професійного судді підвищує самостійність і відповідальність присяжних, забезпечує їх реальну незалежність» [7, с. 25].

На захист змішаної колегії приводяться такі доводи: «Важливо й те, щоб присяжні засідателі склали єдину колегію з професійними суддями і спільно вирішували питання вини підсудного. Це спростує позиції окремих авторів (В. Котляра та ін.), які вбачають у винесеному присяжними засідателями рішенні результат театральньо-емоційного впливу сторони захисту чи обвинувачення, нав'язаного учасниками процесу враження» [12]. Однак в одній зі своїх статей цей автор паралельно зазначає: «До беззаперечної компетенції професійного судді належить призначення в межах санкції відповідної кримінально-правової норми конкретної міри покарання» [13, с. 266]. Аналізуючи континентальну модель суду присяжних, дослідники зазначають: «<...> участь присяжних у призначенні покарання більшою мірою відображає право народу на участь у відправленні правосуддя, ніж вирішення тільки питання про їх винуватість» [14, с. 300].

Однією з гарантій незалежності присяжного є його право на окрему думку. Ч. 4 ст. 391 КПК України передбачає, що кожен зі складу суду присяжних має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення. «Будучи важливим елементом механізму забезпечення незалежності судді та присяжного, їх окрема думка має тягти певні правові наслідки» [7, с. 184]. З огляду на те, що присяжний, як правило, не має юридичної освіти, йому надається допомога професійного судді в редагуванні окремої думки, насамперед, задля збереження таємниці нарадчої кімнати.

В юридичній літературі, досліджуючи правове значення окремої думки судді, висловлюються пропозиції стосовно того, що вона має стати підставою для перегляду судового рішення в порядку апеляційного провадження, навіть за відсутності апеляції від учасників судового процесу. Колегія суддів апеляційного суду після вивчення окремої думки судді своєю ухвалою має вирішити такі питання: 1) за наявності викладених суддею в окремій думці підстав, які істотно вплинули на правильність судового рішення та призвели до неправильного застосування кримінального закону або якщо вона містить доводи про істотне порушення вимог КПК, скасувати вирок і повернути на новий судовий розгляд; 2) якщо окрема думка судді не містить зазначених вище ознак – залишити вирок без змін [15, с. 36].

З метою ухвалення справедливого судового рішення важливо, окрім незалежності суду, забезпечити також його неупередженість, тобто нейтральність та вирішення справи відповідно до Закону, а також керуючись принципом верховенства права. Упередженість присяжних проти обвинуваченого може бути пов'язана з низкою факторів, а саме: (а) расовою неприязню; (б) політичними уподобаннями; (в) інші причини (заздалегідь сформована думка про винуватість підсудного, зв'язок по службі тощо) [16]. Втрата неупередженості, як зазначає І.В. Гловюк, – це оціночна категорія. На його думку, не зрозуміло, які обставини мають свідчити про втрату присяжним неупередженості та в чому мають полягати практичні прояви такої втрати [6, с. 211].

Провадження в суді присяжних у Франції, який вважається взірцем континентальної моделі суду присяжних, має свої особливості, що передбачені процесуальним законодавством та націлені на гарантування незалежності присяжних від можливого впливу професійного судді. Насамперед, варто визначити порядок голосування у нарадчій кімнаті. Відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу Французької Республіки голосування проводиться в письмовій формі в спеціальних бюлетенях, що зводять до мінімуму можливість впливу професійних суддів на позицію присяжного. Задля збереження таємниці нарадчої кімнати, опитувальні листи із письмовими відповідями присяжних та суддів знищуються шляхом їх спалення (ст. 358 КПК Франції). Водночас західноєвропейські дослідники цієї проблематики зазначають відсутність автономії, самостійності присяжних під час прийняття судового рішення, перш за все, з огляду на практику підбиття підсумку головуючим у суді присяжних перед письмовим голосуванням [18, с. 171].

Відповідно до вітчизняного законодавства, «нарадою суду присяжних керує головуючий, який послідовно ставить на обговорення питання, передбачені статтею 368 цього Кодексу, проводить відкрите голосування і веде підрахунок голосів». Відкрите голосування, на нашу думку, не сприяє забезпеченню незалежності присяжного від певного впливу з боку інших присяжних та професійних суддів, що входять до складу суду. За письмову форму голосування в нарадчій кімнаті як гарантії незалежності та уникнення впливу професійного суді на думку присяжного виступає і А.А. Солодков [7, с. 182].

Однією з гарантій забезпечення незалежності присяжних від професійних суддів є заборона головуючому давати оцінку доводам обвинувачення та захисту, що висловлювалися під час судового розгляду. Однак ризик впливу професійних суддів на присяжних є, оскільки обговорення справи та прийняття судового рішення здійснюється спільною колегією. Окрім того, тільки головуючий має доступ до матеріалів справи, також знання процедури та законів ставлять професійних суддів у «домінуюче» положення порівняно з непрофесійними.

З огляду на це, виникає ще одна важлива проблема, яка не сприяє можливості присяжному довести посягання на його незалежність під час обговорення справи та прийняття рішення в нарадчій кімнаті, з огляду на обов'язок кожного зберігати таємницю нарадчої кімнати. Ч. 2 ст. 65 КПК передбачає, що не можуть бути допитані як свідки: професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали. Тому змога присяжного довести тиск на нього з боку суддів через таємницю нарадчої кімнати виглядає досить обмеженою [17, с. 338].

Отже, модель спільної судової колегії в суді присяжних містить низку ризиків посягання на незалежність присяжних, однак законодавством Франції запроваджено ряд інших механізмів, які зводять їх до мінімуму: по-перше, варто вказати на чисельну більшість присяжних у суді, по-друге, це таємне письмове голосування, по-третє, необхідна кваліфікована більшість голосів для прийняття рішення. Хоча об'єднання в одну судову колегію професійних суддів та так званий «народний елемент» для спільного вирішення як питань факту, так і права кваліфікують як певну втрату присяжними своєї автономії [18, с. 575].

Нещодавно в Україні були підготовлені два законопроекти: 1. «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку розгляду кримінальних проваджень колегіально судом та судом присяжних» (реєстр. № 7022), поданий Кабінетом Міністрів України та 2. «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення функціонування суду присяжних в Україні» (реєстр. № 7022-1), поданий народним депутатом України С. Власенком, які були розглянуті відповідними комітетами і в квітні 2018 р. обидва бути повернуті на доопрацювання.

Їх системний аналіз дає змогу визначити певні спільні риси, а також проаналізувати, яким шляхом, швидше за все, удосконаливатиметься інститут присяжних в Україні та які заходи передбачені для забезпечення незалежності присяжних від можливого впливу, тиску з боку професійних суддів.

Обидва законопроекти пропонують розмежування функції колегії присяжних та професійних суддів. Відповідно, присяжні вирішуватимуть у своєму вердикті лише питання юридичного факту, а професійний суддя на основі вердикту присяжних і норм кримінального права постановлятиме вирок. Такий підхід кардинально відрізняється від моделі функціонування суду присяжних за нормами чинного кримінально-процесуального законодавства. Можна говорити, що в Україні пропонують запровадити класичну (англо-американську) модель суду присяжних, а відповідно, за таких умов присяжні матимуть більше гарантій їх незалежності від впливу професійних суддів.

Висновки. Суд присяжних є доволі новим інститутом у кримінальному процесі, однак і науковці, і практики сходяться на тому, що він потребує удосконалення, про що свідчать також Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., затверджена Указом Президента України, а також План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р., затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. Сподіваємося, що у вжитих заходах, спрямованих на реформування суду присяжних, належну увагу приділятимуть саме питанням незалежності присяжних, які б повноцінно відображали своє конституційне призначення – здійснення справедливого правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Висновок N 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про [...]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a52.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар у 2-х томах / Редколегія: В.Я. Тацій, О.В. Капліна, О.Г. Шило. 2013. Т. 2.
3. Нешик Т. Гарантії прав присяжних як засіб забезпечення законності судового рішення. Юридичний вісник. 2014. № 6. С. 375–380.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про [...]: Конституційний Суд; Рішення від 01.12.2004 № 19-рп/2004. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04/>
5. Мартіросян А.Г. Правосуддя за КПК 2012 року: міф чи реальність. Часопис Київського університету права. 2013. № 1. С. 250–252.
6. Гловюк І.В. Діяльність суду присяжних в Україні за КПК 2012 року: окремі організаційні та процесуальні аспекти. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Вип. 4. Т. 2. С. 209–213.
7. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2015. 219 с.
8. Яновська О.Г. Відродження суду присяжних в Україні та здійснення захисту у кримінальних справах. Адвокат. 2006. № 1. С. 28–31.
9. Оверчук С.В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 2(6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12osvpku.pdf>.
10. Скрябін О.М. Суд присяжних за новим Кримінально-процесуальним кодексом України / О.М. Скрябін, Н.Д. Тонне. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 72. С. 400–406. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_72_59.
11. Лисюк Ю.В. Суд присяжних в Україні: шляхи до відродження. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 1. С. 200–204.
12. Канцір В. Проблеми запровадження інституту присяжних у національну систему правосуддя. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали конференції. 13–14.02.2001 р. м. Львів. 227 с.
13. Канцір В.С. Проблеми запровадження суду присяжних у національну систему правосуддя. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2003. № 3-4. С. 263–266. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_3-4_49.

14. Михайлов П.Л. Суд присяжных во Франции. Становление, развитие и трансформация. СПб., 2004.
15. Шаренко С. Л. Процесуальний статус окремої думки судді. Вісник Верховного Суду України. 2006. № 11. С. 35–36.
16. Диков Г. Суд присяжных и практика Европейского суда по правам человека по статье 6 Конвенции (право на справедливое судебное разбирательство). Lex Russica. 2010. № 3. С. 474–490.
17. Культенко О.В., Улюшев Б.М. Потенційні проблеми впровадження інституту присяжних на прикладі правової системи України. Часопис Київського університету права. 2012/4. С. 334–340.
18. Delphine Durançon. La Cour d'assises : une juridiction séculaire et atypique en perpétuelle quête de rénovation. Sociologie. Université Paris-Saclay, 2015. Français. <NNT : 2015SACLS140>. <tel-01292120>.

УДК 342.56/342.98

КУЗЬМИШИН В.М.

МЕТОДИ АДМІНІСТРУВАННЯ АПЕЛЯЦІЙНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

У статті сформовано поняття та розкрито методи адміністрування апеляційних судів. Це елементи єдиної системи задоволення інтересів громадян та загалом судової влади під час апеляційного судочинства та в процесі надання судово-адміністративних послуг, що об'єктивовані у вигляді адміністративних засобів, способів та прийомів адміністративної діяльності апарату суду, суддів на адміністративних посадах, Державної судової адміністрації, органів суддівського самоврядування; органів, які здійснюють охорону адміністративних приміщень або/та фізичну охорону суддів і членів їх сімей, які мають цілеспрямованість та санкціонованість в адміністративній нормі, а реалізація яких передбачає врегулювання поведінки представників Феміди, діяльність яких потребує відповідного адміністративно-правового забезпечення різноманітними організаційними, технічними, матеріальними та соціальними цінностями для втілення в дійсність останніми своїх публічно-правових зобов'язань перед суспільством у зв'язку з виконанням своїх функціональних обов'язків.

Ключові слова: адміністрація, адміністрування, апеляційні суди, судова адміністрація, методи адміністративної діяльності, судочинство.

В статье сформировано понятие и раскрыты методы администрирования апелляционных судов. Это элементы единой системы удовлетворения интересов граждан и в целом судебной власти во время апелляционного судопроизводства и в процессе предоставления судебно-административных услуг, объективированные в виде административных средств, способов и приемов административной деятельности аппарата суда, судей на административных должностях, Государственной судебной администрации, органов судейского самоуправления; органов, осуществляющих охрану административных помещений и / или физическую охрану судей и членов их семей, имеющие целеустремленность и санкционированность в административной норме, а реализация которых предусматривает урегулирование поведения представителей Фемиды, деятельность которых требует соответствующего административно-правового обеспечения различными организационными, техническими, материальными и социальными ценностями для воплощения в дей-